

De Engelse kanonnières tijdens het gevecht van Compiègne.

verachting voor den tegenstander. Officiëren wakkerden bij de troepen den haat tegen de Fransen aan.

Zij bombardeerden Saint-Dié, den 26ⁿ en 27ⁿ Augustus, verbrandden een honderdtal huizen en nestelden zich in de stad.

Te Voivre namen ze den pastoor gevangen, omdat ze in zijn woning een stafkaart vonden. Soldaten leidden hem mee. Een oude vrouw volgde klagend den geestelijke. Een bejaarde man smeekte ook, dat men den pastoor geen kwaad zou doen. Beiden moesten thans insgelijks mee. De soldaten brachten het drietal naar een haag.

« Het is nu tijd om te bidden », zei de priester.

Hij knielde neer, en de vrouw en de man volgden zijn voorbeeld.

De Duitschers laadden hun geweren.

De pastoor zong het « Libera nos, Domine ».

Schoten knalden. Alleen de geestelijke rolde neer. Den man en de vrouw had men slechts schrik willen aanjagen; zij mochten dan heengaan.

Te Raon-l'Étape bracht de postbode het bericht, dat de Beieren de helling van Donon af-

daalden en naar zijn wagen geschoten hadden.

En weldra hoorde men muziek. De vijand wilde hier een « blijde intrede » houden. Maar de bewoners vluchtten verschrikt in de kelders. De soldaten volgden hen, begeerig naar wijn; ze dronken, slempten en begonnen dan te plunderen en weerloozen te mishandelen.

Duitsche vrouwen vergezelden de plunderaars, kozen het beste uit en lieten den buit naar het station brengen, waar een trein gereed stond, om het geroofde weg te voeren.

En terwijl bewoners rouw bedreven over omgebrachte familieleden, en de gloed over de plaats laaide, hielden soldaten en deernen van over de grens zwelgpartijen, onder het getokkel van piano's en 't gebrul van gramofonen.

Het vee verbrandde in de stallen.

Eveneens Sainte-Barbe stond in lichte laaie. De bevolking was in het bosch gevlucht.

« De Duitschers zijn op 25 Augustus te Sainte-Barbe gekomen », vertelde Sidonie, een oude vrouw, aan Maurice Barrès (1). « Ik was met vluchtelingen in onze keuken. Ik ben naar den zolder geklommen en heb al de brandende

(1) « La Lorraine dévastée. »

huizen gezien, en ook de mairie en de kerk stonden in vuur en vlam. Ik keerde naar de keuken terug, waar gij nu zit. Elk oogenblik kwamen er Duitschers binnen en zij spraken op kwaden toon. 's Avonds zei een oude inwoner van 't dorp tot mij:

«Laten we vluchten. Ze komen af, met den revolver onder de kin.»

Wij zijn dan in 't woud gaan slapen. Er waren overal soldaten. De slag hield maar niet op.

Wij kwamen 's morgens vroeg terug. Een groote Duitscher kwam op ons af. Ik was kwaad omdat ze in mijn bed moest en erger nog gelegd hadden. Ik zei: «Ge moet nemen wat ge noodig hebt, maar geen vuiligheid doen».

Er waren wel 80,000 Duitschers, zei men, te Raon, Baccarat, overal. De grond was er mee bedekt.

De Franschen stonden voor en de Duitschers achter ons, en de granaten kruisten elkaar in de lucht.

Sainte-Barbe was het centrum van den strijd. Ze hebben eerst wijn en dan brandewijn gedronken. Ze aten de boter met een lepel op.

Wij waren dagen zonder eten en hadden alleen aardappelen. Maar als we die gekookt hadden, namen de Duitschers ze nog weg. De laatste dagen hielden ze ons gevangen.

«Als er een burger op straat komt, wordt hij doodgeschoten», zeiden ze.

Op 11 September vertrokken ze.

's Avonds zei ik opeens: «Mon Dieu, daar zijn onze soldaten!»

Te Saint-Pierremont bleven slechts tien inwoners, zoo groot was er de angst voor den vijand. De geblevenen kregen gedurende twaalf dagen geen brood.

De terreur woog over Lotharingen en ze nam toe, naarmate de Franschen weerstand boden.

En hoe hardnekkig streden dezen niet, om de opdracht te vervullen: stand houden tot elken prijs.

Van 23 Augustus af, toen de Duitschers hun krachtige aanvallen hernamen, tot 12 September, worstelden de mannen van generaal de Castelnau en generaal Dubail, tusschen de «Grand Couronné» van Nancy en de Vozezen, met ware doodsverachting; ze hechtten zich aan bosschen, hoogten, gehuchten, brugjes, hoeven, huizen, aan een muur, een rots zelfs, punten, die ze verloren, namen, opnieuw verloren en opnieuw namen.

Den 26ⁿ Augustus bestormden zij Champenoux en moesten terug. Den 27ⁿ en 28ⁿ rukten ze weer op, weken opnieuw. Den 1ⁿ September bestookten ze den vijand voor de vierde maal. Deze had versterkingen gehaald. Woedender werd de strijd.

In den nacht van 4 op 5 September daalden de Duitschers van de heuvels der Seille (ten Noorden van Nancy), trokken deze rivier over te Chambley, Moncel, Brin en Bioncourt. Onder bescherming van het Bezange-woud heschen zij grof geschut op Rosebois, Burthecourt, de tuinen van Doncourt en Jeandelaincourt. En honderden muilen braakten hun vuur op 't ver-

ste punt der «Grand Couronné», op Amance en omgeving.

Bouxières-aux-Chênes brandde; Fleur-Fontaine eveneens; daarna Bouzule, waarheen de inwoners van Nancy den Zondag gingen wandelen. Laitre vergruisde onder de granaten, hoeven stortten in, bosschen werden omgewoeld. Amezule leek een reusachtige toorts.

Maar van Amance brulde de Fransche artillerie terug. Ze maaide kolonnen Duitschers neer op de wegen van Brin, Mazerulles en Mancel.

Wat gaf het! Metz was een onuitputtelijk depot, en nieuwe kompagnies moesten over kermende en huilende gewonden, en over dooden, de bressen gaan vullen.

En eindelijk toch wist de vijand zich in het woud van Champenoux te nestelen. Daar eerst kregen de mannen rust. Ze moesten wachten, tot nieuwe troepen den weg van den dood hadden afgelegd, om zich bij hen te voegen.

Het Duitsche geschut donderde intusschen voort. Den 4ⁿ, 5ⁿ en 6ⁿ September vielen twintig- tot dertigduizend granaten op de hoogte van Amance.

Den 8ⁿ September zouden de Duitschers uit het woud van Champenoux oprukken, om Nancy te nemen, zoo heeft de keizer het geboden. En Wilhelm II is bij hen, ver genoeg naar achter toch, om buiten het bereik van 't vijandelijk geschut te zijn. Hij is in den nacht aangekomen met 10,000 witte ruiters. Zelf is hij ook in een witten mantel gehuld, met een rood kruis over den linkerschouder. Het is de dracht der ridders van de Teutoonsche Orde. Zóó wil de opperste krijgsheer zijn intocht houden binnen Nancy, de hoofdstad van 't voormalig hertogdom Lotharingen, waar Karel de Stoute in zijn trotsche plannen mislukte. En 10,000 ruiters, in nieuwe uitrusting, op paarden met nieuwe harnassen, moeten den hoogmoedige daarbij omringen.

De dag licht in 't Oosten, een dag, waarop stroomen bloeds vergoten moeten worden, voor dien keizer, welke een positie uitkiest op de hoogte van Eply, vanwaar hij door een scherp kijker het slagveld kan zien.

Een knal dondert in den vroegen morgen. Het kanon van Doncourt geeft het sein. De andere batterijen stemmen mee in dat vreeselijk gehuil, die van Bezange en de Seille, van Amance en Sainte-Geneviève, alsook die van de Moivrons.

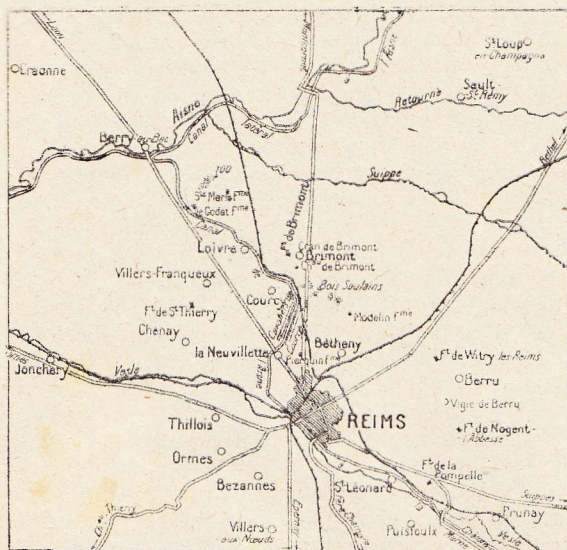
Weer branden kasteelen, gehuchten, huizen, hoeven en boschjes.

De Duitschers beginnen hun offensief.

De nieuwe morgen brengt al dadelijk voor vele jonge mannen den dood. Offers tellen niet. Over gewonden en dooden moet men maar heenrennen. De keizer wil het. Nancy moet genomen worden.

De vijand wint Laitre, Fleur-Fontaine, Velaine. Soldaten kruipen de helling van Amance op. Nu wordt het kritiek, nu moet de beslissing vallen.

Maar van Amance, uit de bosschen van Faulx, Montenoy en La Grande-Rang, van Saint-Paul en Pulnoy antwoordt de Fransche

Kaart der omstreken van Reims

artillerie, en onder haar bescherming trekken de mannen van generaal de Castelnau ten tegenaanval uit.

De beide legers botsen op elkander. Men grijpt elkaar aan, schiet, steekt, slaat, worstelt, tot aan den doodsnik. Fleur-Fontaine, Le Tremblois, La Bouzule, La Fourasse worden betwist in rook, en vuur, en bloed, gaan tien, twintig maal verloren, worden tien, twintig maal hernomen. Op vele punten is het zoo. Elke voet gronds wordt daar met bloed gedrenkt.

Zoo doen de Duitschers een hardnekkigen aanval op Sainte-Geneviève, waar een inwoner van Nancy, kommandant Roux de Montlebert, het bevel voert. De Franschen moeten eenigszins wijken, maar de vijand blijft toch ook op eenige honderden meters aarzelend staan.

In het dorp zelf zijn slechts drie inwoners gebleven: abbé Thouvenin, een lamme oude van zeventig jaar en een kind. De pastoor bemerkt het weifelen van den vijand, die vreesde, dat er nog een geduchte macht te Sainte-Geneviève is. De Franschen, van hun zijde, vermoeden, dat de tegenstander reeds in het dorp dringt, en staan 800 meter verder, te Bezaumont.

Abbé Thouvenin zendt nu het kind naar hen toe, om ze op de hoogte van den toestand te stellen. En de landgenooten keeren terug. Nooit hebben de Duitschers dit punt kunnen bezetten.

Het was het 315e regiment dat hier de Duitschers teruggedreef. Tweeduizend Duitschers lagen op het terrein.

Daar ook strekt zich het Bois-le-Prêtre uit, en, aan de rivier, Pont-à-Mousson.

Eens ontmoetten wij een Vlaamsche boerendochter, Mance geheeten, die met haar ouders nabij Pont-à-Mousson woonde, en, na allerlei avonturen, over de grens geraakte, waar zij ons haar lotgevallen vertelde. En 't is goed ook een stem te hooren uit het gewone volk, een stem

over het geweldige van dien strijd, in September 1914, en het lijden der burgerij.

Pont-à-Mousson telt 14,000 inwoners — de Mussipontains, zooals men ginder zegt —, en wordt door den Moezel in twee wijken verdeeld: le quartier Saint-Martin, op den rechter oever, en les quartiers Saint-Laurent en Saint-Jean, aan de linkerzijde. De heuvel van Mousson, een geïsoleerde kegel, als het ware, die ten Westen de vallei van de Moezel en ten Oosten die der Seille beheerscht, was ook een zeer betwist punt.

En nu volgt hetgeen Mance vertelde:

« Men had bijna den tijd niet, zich reenschap te geven van wat oorlog eigenlijk beteekende, al waren er lieden genoeg, die van 't jaar '70 wisten te vertellen. Plots zat men te midden van den krijg.

Mance's hoeve stond tusschen de twee vuren. Te Pont-à-Mousson lagen de Franschen, en uit de richting van Metz rukten de Pruisen op.

Mance was eenige jaren geleden met haar ouders en een broeder uit West-Vlaanderen herwaarts gekomen, zooals vele Vlamingen de verlaten hoeven van Frankrijk betrokken. Vader was gestorven, maar de weduwe en de kinderen worstelden moedig om er boven-op te komen, en de zaken gingen goed vooruit, tot plots die verschrikkelijke oorlog uitbrak.

Nu eens waren er Franschen, dan Duitschers op de hoeve. Hevige gevechten werden geleverd, en Mance en haar huisgenooten vluchtten dan den kelder in, want de kogels boorden door de muren, de deuren, de vensters, de kassen.

Was de storm bedaard, dan kwam 't gezin weer boven.

Zekeren avond stapte een Duitsch soldaat de woning binnen. Afgemat viel hij op een stoel neer. Bloed besmeurde zijn uniform.

De Vlamingen verstonden wat de jonge man zei. 't Was geen oorlog, maar een slachting. Uren lang had hij gewonden van tusschen de dooden moeten halen. En er lagen nog vele soldaten op de bloederige vlakke te sterven. Maar hij kon niet meer, hij was zelf krank. Doch hij vertelde, dat de zone, waarin de hoeve stond, nu Duitsch was; Pont-à-Mousson niet.

Nabij de hoeve stonden drie kasteelen. De bewoners waren gevlucht. De Duitschers haalden vele meubelen uit de prachtige zalen en voerden ze weg. Ze lieten er slechts staan, wat ze voor eigen gebruik noodig hadden, want natuurlijk waren er militairen in elk slot gekwartierd.

Op de boerderij kwamen ze om paarden, koeien, varkens, hooi en stroo.

Als de weduwe dan jammerde over de ruïne, trokken de soldaten de schouders op en uitten het zoo wel bekend geworden — bekend van Vlaanderens kust tot aan den Elzas — « Krieg ist Krieg! ». De verontschuldiging voor zooveel onrecht en wreedheid.

Vele soldaten toonden nog minder gevoel. « Hier, Mutter, haben Sie bons! » riepen ze, grijnzend tot elkander. En op de papiertjes las men in 't Duitsch: « Dit paard kan snel draven ».

De maarschalken Joffre en French.

« Deze koe zullen we opsmullen ». « Dit varken is vet ».

Zoo werden vele boeren betaald. In Vlaanderen is dat ook gebeurd.

Ja, 't was de schrikkelijke, angstige oorlogstijd. Als Mance 's avonds eens buiten keek, zag ze overal de vlammen oplaaïen. Hoeven, huizen stonden allerwege in brand. Op Pont-à-Mousson regende het bommen.

Vluchten? Maar waarheen? Men zat nu tusschen de twee vuren.

Ja, de Duitschers waren in die zone meester. En de bevolking wachtte angstig op de komende gebeurtenissen. Ze hoorde zooveel slecht nieuws.

Te Conflans en Jarny werden burgers gefusilleerd. « Man hat geschossen! » beweerden de Duitschers.

Mance vroeg zich af, wat voor vreeselijks er nog gebeuren zou. Op de hoeve had men van de « Prussiens » nog geen overlast gehad. De opeischingen telde men niet meer.

Kon men maar naar Pont-à-Mousson vluchten. Maar de dood loeide over den weg naar 't stadje. En de bruggen over de Moezel waren vernield; Pont-à-Mousson werd voortdurend beschoten. Als bollen vuur ontploften de granaten boven de roode daken; dikwijls sloegen de vlammen op.

Altijd maar brulden de kanonnen. Droog knalden de geweren. Vooral in 't Bois-le-Prêtre ging het ontzettend toe. 't Waren als helsche geruchten, die menigmaal uit 't woud opstegen. En soms staarde Mance naar die plek; ze kende er lanen en drevlen, waar nu zoovelen lagen te kermen en te sterven, waar de grond barstte inden verzwolg, de oude, kloeke boommen als twijgjes afknaptten.

Wagens en auto's met gewonden reden langs

de hoeve; henden afgematte en gekwetste soldaten stroomden voorbij. En Pont-à-Mousson, het zoo welbekende stadje, leek nu opeens heel geheimzinnig ver af, onbereikbaar als 't daar lag, ofschoon Mance er al de straten kende, alsook de groote huizen en drukke winkels.

En elken dag vermeerderde het strijdgeweld. 't Water mocht men niet ongekookt drinken; er lagen te veel lijken 'n den grond. Altijd nieuwe bevelen, maar nooit die er verbetering brachten. Hoe lang zou 't nog duren?

Op een morgen was het meisje in den tuin; ze plukte er groenten. 't Was kalm in den omstreik, als moesten beide legers eens op adem komen.

« Hier! » klonk het plots.

Verschrikt zag Mance op. Daar stond een patroelje Duitschers.

« Mee! » geboden de woestaards.

En ze vertelden, dat Mance Schützgefangene was (Schütz: bescherming).

De Duitschers wilden dus de gebleven bevolking z.g. tegen de ellende van den oorlog beschermen, door ze mee te voeren.

Mance wilde 't aan moeder en broeder gaan vertellen; maar dat mocht niet. Die zouden wel door een andere patroelje meegenomen worden. Of een familie aldus gescheiden werd, och, zoo nauw kon men het in oorlogstijd niet nemen.

En Mance werd meegeleid, op haar klompen, in heur grauwschort en bonte jak, blootshoofds, zooals ze 's morgens uit huis getreden was, om groente te plukken.

Ook andere bewoners moesten de soldaten vergezellen. En toen al die ongelukkigen 's avonds te Rastadt in de kasematten op stroo werden gezet, waren ze met honderden, oude mannen, vrouwen, kinderen, die wanhopig of gelaten hun lot verbeidden.

Schützgefangene! Dat woord leek zoo mooi; er klonk als iets van vriendschap in.

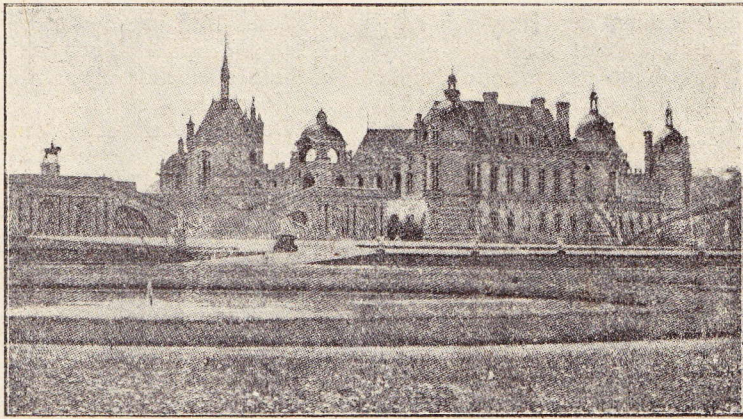
Den volgenden dag in den trein; altijd maar verder af van Pont-à-Mousson, of Saint-Mihiel, of Apremont, of Verdun, van 't oorlogstoooneel, waar toch 't eigen huis stond, waar familieleden achtergebleven of in een andere richting opgejaagd waren.

Kinderen schreiden in dien trein om voedsel, zonder dat moeder ze anders troosten kon, dan met lieve woordjes. Vrouwen droegen een wicht onder 't harte en vroegen zich angstig af, waar ze 't ter wereld zouden brengen. Grijsaards benijdden anderen, die vreedzaam gestorven waren vóór dezen ellendigen tijd. En velen voelden het, dat ze hun Frankrijk niet meer weerzien en er ook nooit rusten zouden. Gevangengenomen priesters spraken woorden van bemoediging, maar zwegen, als daar buiten het « Schweinhund » weerklonk.

Jonge vrouwen dachten aan hun man op het Fransche front. Grooter en wreeder werd de scheiding bij elke wenteling der wielen. Duitschland in. Waarheen?

Men zag ook gevangen Fransche soldaten.

Burgers en soldaten in dien zelfden trein. Allen Kriegsgefangenen! Waarom bestonden er

Het kasteel van Chantilly.

dan oorlogswetten! Och, ja, dat hebben zich duizenden afgevraagd!

Schützgefangenen! Een mooi woord. Maar wie er op gerekend had, ondervond diepe teleurstelling. De ongelukkigen werden over verscheidene kampen verdeeld.

Moeders en kinderen, er waren zuigelingen bij, allen waren vijanden van dat « dappere, goed georganiseerde » Duitsche leger.

Mance ook, zij kwam in 't vrouwenkamp van Holzminden terecht, maar kon later vertrekken. Ze had in dat kamp het lijden van vele lotgenooten gezien, en o.m., het sterfbed op stroo bijgewoond van een adellijke dame uit haar gewest; deze vrouw ook was een « Schützgefangene » geweest.

Zoo ging het dus, in die Septemberdagen, aan de Moezel toe.

De worsteling duurde zeer lang. Beide legers werden afgemat. Welk zou het eerst inzingen?

Generaal de Castelnau, had geen reserves meer.

« Ik zal het nog twee dagen volhouden », zei hij. « 't Zijn twee dagen voor Frankrijk. »

Tusschen Candale en den vijver van Quercigny (ten Noorden), tusschen Sorneville en Pettoncourt (ten Oosten), verhinderde het vreeslijk vuur van Amance aan Duitsche versterkingen de Seille over te trekken.

't Was naar aanleiding der oprichting van een fort te Amance, dat Bismarck, in 1875, over een « casus belli » sprak. Van Amance zou 't geschut Duitsch grondgebied bestrijken. Maar dat was het niet alleen. Amance kon men den sleutel van Nancy noemen. En al had de Pruis het bouwen van het fort belet, toch was Amance nu de barrikade, welke de « Grand Couronné » afsloot.

De Duitsche troepen, bij het woud van Champenoux, waren aan zich zelf overgelaten. Hun verliezen stegen bedenkelijk. De zoo gedunde gelederen weken, lieten geschut achter in het slijk der Amezule, en zij zochten hun toevlucht in het hen meer beschermend woud.

Maar in een geweldige beweging volgden de Franschen hen, en in de donkere schaduw van het zwaar geboomte loeide de dood voort. Bloed

kleurde het mos; gewonden lagen te sterven tusschen vertrapte struiken.

Doch verder week de vijand, tot hij den anderen zoom van het bosch bereikte. Daar werd weer de weg versperd, door het afschuwelijk vuur van Amance, dat zijn schoten verlengde. Takken sloegen krakend af, boomstammen spleten, stortten neer; lichamen werden uiteengerukt, ledematen weggeslingerd, hoofden verpletterd. En in 't bloedbad worstelde men voort, om weg te komen uit dit bosch van Champenoux, dat een helle was.

Een snelle terugtocht naar de Seille was het einde van dezen gruwelijken dag.

De beken schenen met bloed gevuld, in de vijvers lagen lijken opeen gehoopt, zoo ook op sommige plaatsen in de dreven. Gewonden riepen om water en verzachting van hun pijnen. Vlamrende hoeven verlichtten den avond. Als afgemat van al het geweld, zwegen de kanonnen een wijle.

En de keizer! Wat ging er in dat trotsch gemoed om, toen de stoet van witte ruiters naar Metz terugkeeren moest?

Nancy bleef behouden, en waar de vijand de stad niet innemen kon, wilde hij haar toch nog bereiken met zijn wraak.

Een afdeeling kreeg bevel, onder de hoede van den wilden onweersnacht en de duisternis, een kanon tot Remèreville te brengen en Nancy te beschieten. In den nacht van 9 op 10 September, rond 11 uur, viel de eerste granaat in de stad. Ook de natuur was vol geweld; de donder rammelde, de weerlicht flitste.

In de stad ontstond groote beroering. Was de vijand doorgebroken en lag Nancy reeds onder zijn klauw? De bevolking vreesde verloren te zijn, maar ze was gered.

Toch bleef de worsteling voortduren, want de tegenstander gaf zijn pogingen niet op.

Den 10^{en} September kreeg generaal de Castelnau uit de veste van Toul eenige versterking. Deze troepen liepen storm en werden zoo goed als vernietigd.

Het 149^e regiment verving hen en nam zijn stellingen in aan de Seille.

De 39^e divisie, de « stalen » genaamd, en de 11e divisie, de « ijzeren », die samen het twin-

tigste korps vormden, hadden den slag aan de Marne mogelijk gemaakt.

We zullen zien, hoe ook op de gansche linie van Verdun naar Parijs het getij was gekeerd en de vijand week.

Maar dat wisten de dapperen van de « Grand Couronné » niet; ze begonnen het te begrijpen, toen ze hun tegenpartij nog meer zagen deinzen, en dan vernamen ze het groote nieuws van een feit, waaraan ze zelf zoo meesterlijk hadden gewrocht.

Nog veel zal er geschreven worden over dien strijd om Nancy. Dat verhaal alleen zou een omvangrijk boekdeel vullen, al was de worsteling slechts een episode in een der tijdvakken van den langen oorlog.

« Hoe verschrikkelijk », schreef Maurice Barrès, « deze worsteling ook was, onder een doodelijke hitte, die pas den 9ⁿ September door onweer en regen gebroken werd, toch kenden de mannen nimmer ontmoediging. Twee kompagnies wachtten zonder vrees in het bosch van Einville, zonder dat ze wisten, dat de onzen zich teruggetrokken hadden. De koks waren wat naar achteren, in een ravijn, de vuren gaan aansteken, om niet door de Duitschers gezien te worden. Eensklaps bestormden dezen met een overmacht het woud. Er moest vlug achter uit getrokken worden. De dappere koks volgden de beweging, maar heel voorzichtig bewaarden ze het middagmaal der kameraden.

Nooit hadden de troepen gebrek aan levensmiddelen. « Men bleef geen twee dagen zonder versch vleesch. »

Men kende slechts één doel: het gegeven bevel opvolgen. De oversten leidden den aanval met het geweer in de hand. In het bosch van Crevic, juist op de hoogte 816, waar men voor de 78e brigade een monument wil oprichten, heeft men mij het plekje grond getoond, waar kolonel Dubois den dood vond, toen hij het 160e regiment bij den stormloop aanvoerde. Zijn lichaam werd meegenomen op een roemvolle brankard van geweeren, en dan op het paard van een jager gebonden.

Soldaten en officieren vielen zonder de minste klacht. Generaal Gêrôme, die in den nacht zeer druk heen en weer loopt, onderscheidt eensklaps in het gras twee brandende oogen, die hem aanstaarden. 't Is een ongelukkige soldaat, wiens beide beenen afgerukt zijn.

« Generaal, wilt gij mij de brankardiërs sturen? » vraagt de held eenvoudig.

Vele lijken bleven liggen. Van den 22ⁿ Oogst tot aan hun terugtocht (12 September) vuurden de Duitschers zonder genade op elk, die naderde om dooden te begraven. Men moest dit gejaagd tijdens den nacht doen. Vele gesneuvelden wachtten weken op hun teraardebestelling, tot eindelijk groepen soldaten en burgers hun de laatste eer kwamen bewijzen.

Maar daardoor bleven tal van graven zonder eenige aanduiding. Later kwamen de bevrijde bewoners de groeven met bloemen versieren.

Hevig had de strijd gewoed aan den « Col de la Chipotte ». Bij duizenden vielen de mannen hier in het woud. Regimenten, als het 17e, het

149e, het 152e, werden er vernietigd. Van Thionville tot Chipotte lagen 7000 strijders begraven. Van de slachting bij Chipotte wist de pastoor van Menil te spreken.

« Den 25e Augustus, om 8 uur 's morgens, kregen wij de eerste granaten », vertelde hij aan Barrès, die kort daarna de streek bezocht. « Zij vielen dan zeer dicht, tot 's avonds 5 uur, en veroorzaakten hevige verliezen onder onze troepen.

Zeven gezinnen van het dorp hadden hun woning tot ambulancie ingericht; men bracht er zoo spoedig mogelijk onze gewonden in. Om 5 uur geraakte de kerk in brand. Om half-zeven waren onze mannen naar Rambersvillers gegaan; hun verzet hield dus op, en duizenden Duitschers snelden het dorp binnen.

Ze lieten mij in vrijheid, nadat ik op mijn eerewoord beloofd had, de kalmte onder mijn parochianen te bewaren.

De vlammen omringden den toren; ik haalde de brandpomp en trachtte den gloed met water te begieten, maar ik was schier alleen. Ik moest het dan opgeven en redde de voorwerpen uit de sakristie en van het altaar. Ik slaagde er slechts na veel moeite in, te midden der vlammen, welke door den tocht langs de verbrijzelde deuren en ramen aangewakkerd werden. Ik zocht de gewonden. Om 4 uur 's morgens stortten de klokken met groot gedruisch omlaag.

De 26^e Augustus was het een vreeselijke dag. De artillerie van beide partijen schoot tegen elkaar in. Den 27ⁿ, zeer vroeg, dolven eenige mannen en ik een graf op 't kerkhof, om er dooden in te leggen, toen een Duitsch officier verscheen en ons gelastte, gewonden te bezoeken in een veld, ten Noord-Oosten van Baccarat. Hij vergezelde me en riep mij toe:

« Kameraden! Hulp! »

Uit voren en van achter struiken verhieven zich hoofden en allerlei smeekbeden roerden me tot in de ziel. Ik stond eensklaps voor de Duitse loopgraven. Van daar klonken kreten en beleedigingen.

« Blinddoek hem! Bind hem! » hoorde ik schreeuwen.

Men hield me aan en voerde me naar Baccarat, bij een generaal, vorst Frans van Beieren. Ik stelde me als den pastoor van een vreedzaam dorp voor, die Duitsch kende, en de aalmoezenaar wilde zijn van al de gewonden, zonder onderscheid.

De prins was hoffelijk en hij gaf me de toelating mijn bezoek aan het slagveld voort te zetten.

Ik moest opnieuw door de Duitse linie's gaan, maar nu hinderde mij niemand meer; ik zag dat de loopgraven vol troepen lagen. Ik vond onze gewonden terug en ook de voertuigen, die uit het dorp genaderd waren. Wij laadden zoo goed mogelijk de arme martelaars op, en ik zelf duwde een kruiwagen voort, op weg naar Menil!

Maar daar gingen we voorbij schildwachten, die naar alle zijden loeren en kruipend weken.

Wat voerden ze uit? Ik begreep het, toen we te Menil onze eigen mannen, Alpenjagers van

het 54^e regiment, ontmoetten. Zij trokken vroolijk vooruit.

« Halt, mijn kinderen! » zei ik. « Gij kent hen niet! Zij liggen bij duizenden in de loopgraven, eenige honderden meters van hier! »

Die woorden en mijn gebaren waren voldoende. Onze dappere vrienden hadden begrepen, dat zij omsingeld zouden worden. Zij wendden zich rechts af en waren gered. Drie weken later kwam hun kommandant mij de hand drukken, en vertelde me, dat mijn gebaar de twee-derden van zijn bataljon gered had en daarenboven de artillerie in kennis gesteld had van goede inlichtingen.

Ja, maar ook aan de andere zijde was ik begrepen en verstaan geworden, en toen, na een geweldigen, driedaagschen strijd, Menil in de Duitsche klauw viel, stormde een Duitsche kolon, met een onder-luitenant, bij mij binnen.

Ze hadden bevel, mij voor den divisie-generaal, te Baccarat, te brengen.

Ik kreeg den tijd niet, om me wat netjes aan te kleeden. Waarom trouwens ook? De ziel was zuiver, en dat was 't voornaamste. Toch gaf ik me niet zonder verweer over.

Toen men om het dorp vocht, waren er dikwijls Duitsche majoors en officieren in mijn woning geweest, en als ze zagen, hoe goed ik hun gewonden verzorgde, samen met Fransche, hadden ze mij geprezen en met complimenten overladen.

« 't Is schoon, wat ge daar doet », zeiden ze. « Gij zijt dapper, bewonderenswaardig; gij vreest den dood niet. »

Ik begeerde toen een dier oversten te spreken en vroeg waarom ik verontrust werd.

« Voor verraad onzer stellingen! » werd mij toegeschreeuwd.

Ik vertrok tusschen twee soldaten, bajonet op 't geweer, en vergezeld door mijn huishoudster. Waarom moesten ze er die vrouw bij slepen?

Wij hadden negen kilometer door den avond af te leggen, en waren afgemat door al die slapeloze nachten, toen we gewonden verpleegden.

Te Baccarat moest ik niet lang wachten. De gerechtsoverste ontving me nog in den nacht en liet me de aanklacht zien. Een mijner parochianen, die door het kanon heelegansch in de war was en in mijn pastorie een wijkplaats had opgezocht, schreef aan de Duitschers, hetgeen hij mij, na mijn terugkeer uit de loopgraven, aan onze geliefde gewonden had hooren meedeelen. Hij beschuldigde mij, de Alpenjagers ontmoet en gewaarschuwd te hebben.

Ik beriep me op de getuigenis der officieren, die me te Menil aan het werk hadden gezien, en wees op de krankzinnigheid van mijn aanklager.

Wij werden gekonfronteerd. Hij had een hoogen hoed opgezet en, beschaamd mij te zien, mompelde hij onsamenhangende woorden.

« Ge ziet wel, dat hij gek is », zei ik.

En toen de burger dan nog de Duitschers beschuldigde, dat ze hem een billet van duizend frank ontstolen hadden, deelde de gerechtsoverste geheel mijn meening.

Dat was voor mij een hulp der Voorzienigheid. Ik mocht vertrekken. Maar daar ik onschuldig was, vroeg ik, dat ze mij per auto zouden terugbrengen. Een der majoors, die ten mijnen gunste had getuigd, deed het, en onze gewonden en parochianen waren zeer verwonderd, toen ik bij het krieken van den dag weer in hun midden verscheen.

Den volgende dag, 28 Augustus, was ik zoo gelukkig de branden te kunnen blusschen, welke nog altijd ons dorp verwoestten. Men had een zwaar gewond Duitsch kapitein bij mij gebracht, dien ik verzorgde. Zijn eigen dokters kwamen hem verbinden, maar gingen dan weer heen, zoodat wij alleen bleven. 's Avonds onthaalde ik hem op uitmuntenden witten wijn. Hij betoogde mij zijn levendige sympathie en zei:

« Ik bemin u. Ik zal altijd bij u blijven. »

« Wel, kapitein », sprak ik, « zoo ik u dan een dienst bewijs, wilt gij hetzelfde jegens mij doen, niet waar? »

« Ja, ja », was het antwoord.

Ik opende het venster en wees naar de brandende huizen.

« Waarom dat vuur? » vroeg ik. « Hoe kan dat uw militaire aktie bevorderen? »

Ik moest soldaten roepen, en de kapitein gaf bevelen de branden te blusschen. Ook verkreeg ik van hem, dat de gijzelaars vrijgesteld werden, onder voorwaarde, dat ik borg voor hen bleef. Nog drie maal hielden de Duitschers me aan, maar de kapitein wilde mij niet verliezen.

Ik bezocht elken dag de verschillende ambulancias, waar velen onzer eigen gewonden lagen. 't Was heerlijk priester te zijn, gedurende deze negentien dagen en achttien nachten.

De Duitschers vertrokken den 12^e September. 's Anderendaags begon ik het slagveld te bezoeken der vijf gemeenten: Menil-sur-Belleville, Sainte-Barbe, Nonancourt, Anglemont en Bazien. Ik verzamelde de testamenten, de brieven, messen, spaarboekjes, al de gedachtenissen die voor familieleden een troost kunnen zijn. Van dat oogenblik af ving ik aan de eenzelvigheid der dooden vast te stellen en de namen der begravenen op te schrijven. »

De pastoor van Saint-Pierremont zei tot den heer Barrès:

« De haver en het graan zijn op het veld geschoten, de aardappelen zijn vertrapt, de beetwortelen zijn rijp, maar men kan ze niet oogsten, bij gebrek aan mannen, en nog meer aan paarden. De menschen durven niet naar de akkers gaan, daar bij de minste aanraking allerlei munitie ontploft. »

Te Gerbéviller waren de zusters van Saint-Charles gebleven. Generaal de Castelnau heeft ze aan de dagorder van het leger vermeld.

« Gij hebt buitengewone dingen beleefd », zei Maurice Barrès tot een van haar, M^{te} Julie Bigaret, in 't klooster Zuster Julie.

« Buitengewone dingen! » antwoordde zij.

« Ja, de groote fusillade en het bombardement: dat was op 25 Augustus, van 9 uur 's morgens tot 9 uur 's avonds. In den nacht van 23 op 24 Augustus zond men Alpenjagers, om dien door-

Generaal Joffre verlaat het kasteel
van Chantilly.

tocht te verdedigen, een vijftigtal, en zulke jonge kerels, bijna kinderen nog! Ze streden en 't regende kogels en granaten. De maire zei hun: « Mijn kinderen, gij kunt hier niets doen; ze zijn veel te talrijk. En gij zult het dorp in gevaar brengen. » Zij antwoordden kalm: « De generaal heeft ons bevolen tot 't laatste toe vol te houden. »

En zij hielden het uit tot 's avonds, toen de Duitsche infanterie tot in het centrum van het dorp doordrong. Toen gleden de Alpenjagers over den grond weg en kropen over den kerkhofmuur, zonder dat de vijand hen zag. De Duitschers namen dan wraak op de bevolking. Zij drongen in de huizen en joegen er de menschen uit en sloegen hen. Een officier kwam met een bende soldaten ook hier. Hij ging naar boven, bij mijn gewonden. De kleinen lagen te beven. En ik plaatste mij te midden van hen en zei: « Raak hen niet aan, het zijn gewonden ». Hij begaf zich dan naar ieder bed en wierp de dekens op den grond, om naar de verbanden te zien. Hij had een revolver en een dolk in de hand. Ik ging voor hem of volgde hem. Hoe durfde ik hem zoo tarten! Maar ik wist toen nog niet, dat ze daar, in 't dorp, bezig waren vrouwen en kinderen te doodden en te martelen.

Den 25ⁿ Augustus hadden we 258 Pruisische gewonden. Niemand keek naar hen om.

« Waar zijn uw dokters? » vroeg ik.

« Zij hebben ons verlaten. »

Wij konden toch geen operaties doen? Er was een Pruis bij, wien twee vingers los aan de hand hingen. Ik sneed ze met de schaar af. Vooral te Roselieres hebben de Duitschers veel van onze 75 m/m-kanonnen geleden. Er lagen mannen zonder knoesels, zonder wangen, zonder heupen.

De Duitschers kwamen dus den 24ⁿ Augustus, 's avonds, te Gerbéviller. Den 28ⁿ Augustus, om 5 uur 's namiddags keerden de Fransen

terug. Toen begon hier de eigenlijke oorlog, een worsteling, die zonder ophouden tot 13 September, 's avonds 8 uur, duurde. Altijd vechten — geschut en vooral mitrailleurs —, die onze menschen den koffiemolen noemden. »

Ziehier nog een getuigenis van zuster Julie:

« Den 24ⁿ Augustus 1914 hebben de Duitschers vijftien burgers van Gerbéviller in groepen van vijf gefusilleerd. Dit gebeurde op de plaats, die « la Presle » wordt genoemd, één kilometer van Gerbéviller gelegen, op den weg naar Lunéville. Toen men de voorbereidselen voor de terechtstelling maakte, zat generaal Clauss, kommandant van het 60e Beiersche infanterie-regiment, aan een tafel, waarop champagne stond, op ongeveer dertig meter van de plaats der terechtstelling, en hij had bevel gegeven met de executie te beginnen, op 't oogenblik, dat hij zijn glas zou opheffen.

Dit bevel werd uitgevoerd.

't Is een soldaat, die deze bijzonderheden meegedeeld heeft aan M. Nicolas Rozier, municipaal lid van Gerbéviller, op 24 Augustus 1914, den dag zelf waarop ons ongelukkig land in vuur en bloed gewikkeld werd. »

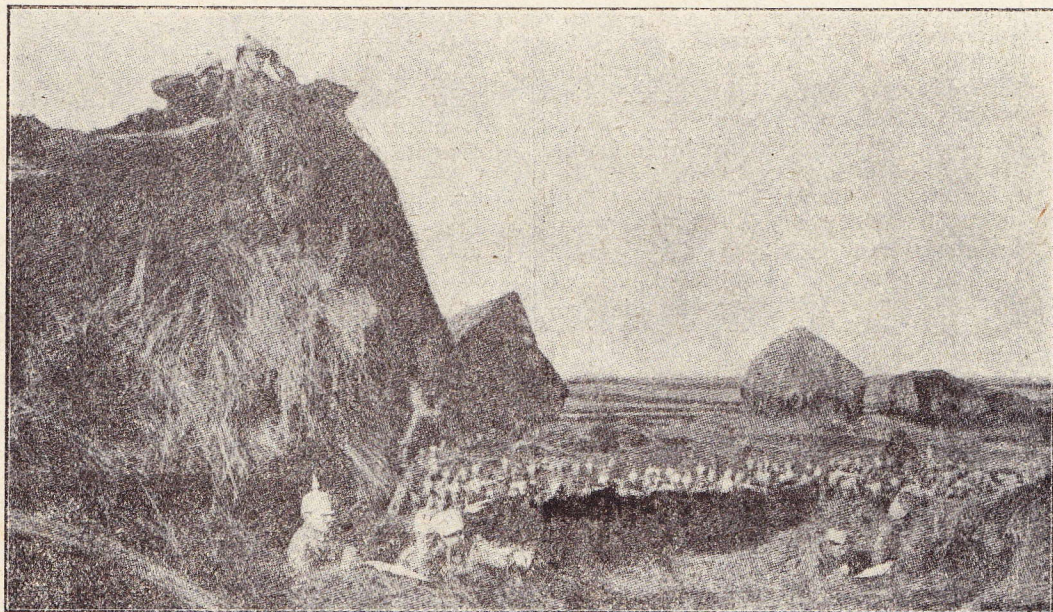
Zoo was de strijd om Nancy, zoo ook was het lijden van La Lorraine.

Maar de Fransen, daar, tegen de Duitsche grens aan, hadden meegewerkt aan het groot, gewichtig wapenfeit, den slag aan de Marne, dien we nu zullen beschrijven.

XXXXIX.

Generaal French. — Achter de schermen. —
Generaal Joffre. — De val van Maubeuge. —
Een traktaat.

Laten wij nu even onze aandacht vestigen op de twee opperbevelhebbers: French (van 't En-

Duitschers, bij den terugtocht der Franschen.

gelsch leger) en Joffre (van 't Fransch leger).

French! We kunnen hem nader leeren uit zijn eigen werk « 1914 », wat ons trouwens nog eens een kort, duidelijk overzicht geven zal van den ganschen terugtocht.

French was tot in April 1914 overste van den grooten staf geweest. Reeds jaren had hij het uitbreken van een algemeenen Europeeschen oorlog als zeker beschouwd.

« In de maand Juni 1914 », vertelt hij, « had ik een week te Parijs doorgebracht, en toen ik bij mijn terugkeer door Dover reed, vernam ik van mijn ouden vriend, Jimmy Watson (kolonel Watson, voormalig kommandant van het 60^e Rifles, aide-de-camp van den khedive van Egypte), den moord op aarts-hertog Frans-Ferdinand en zijn vrouw. Ik kan niet zeggen, dat ik op dit oogenblik het heldere visioen had van de Europeesche uitbarsting, waarvan dit drama het voorspel moest zijn, maar ondanks mij zelve, en in verband met mijn vroegere ondervindingen, had ik toch een voorgevoel van onrust en neerslachtigheid.

Zekeren namiddag, op het einde van Juli, werd ik op een lunch uitgenoodigd door vorst Lichnowski, gezant van Duitschland, en uit een kort gesprek, dat ik na den maaltijd met hem in een hoek van het salon had, kreeg ik een eerste denkbeeld van den storm, die in aantocht was. De gezant scheen ongelukkig en onrustig, en zei me zeer openhartig, dat hij vreesde Europa in vuur en vlam te zien, eer we veertien dagen verder waren. Profetisch voorgevoel! Zijn verrassende oprechtheid verklaart den zedelijken moed, waarmee hij later zijn bekend memorandum opstelde.

Dinsdag 30 Juli werd ik door den chef van den keizerlijken hoofdstaf ontboden, die mij officieus meldde, dat, ingeval een expeditiekorps naar Frankrijk gezonden zou worden, dit onder

mijn bevel kwam te staan. Bij het verlaten van zijn kabinet, trof ik in de gang verscheidene dagbladkorrespondenten aan, die ik goed kende. Ik sprak een oogenblik met hen, en bemerkte, dat er in hun geest groote twijfel bestond nopens het punt, of ons land Frankrijk door de wapens helpen moest. Die twijfel werd zeker door velen gedeeld. Burggraaf La Panouse, Fransch militair attaché te Londen, had mij gezegd, dat deze twijfel zijn gezantschap onrust inboezemde.

Persoonlijk was ik volstrekt zeker, dat, zoolang M. Asquith, eerste minister, Lord Haldane, Sir Edward Grey en M. Winston Churchill in het kabinet zouden blijven, wij getrouwd zouden zijn in onze vriendschappelijke overeenkomsten met de Entente-mogendheden, en ik geloof zoo gelukkig geweest te zijn, daarvan de gezant overtuigd te hebben, na mijn lang onderhoud met burggraaf La Panouse.

Op Woensdag 5 Augustus werd een oorlogsraad gehouden, Downingstreet, 10, onder het voorzitterschap van den eersten minister. Bijna al de leden van het kabinet waren aanwezig: Lord Roberts, Lord Kitchener, Sir Charles Douglas, wijlen Sir James Grierson, generaal (nu Sir Henry) Wilson en ik, waren er uitgenoodigd. Het onderhoud liep vooral over de samenstelling van het expeditiekorps en het concentratiepunt der Britsche troepenmacht, na haar aankomst in Frankrijk.

In den loop der week werd het algemeen hoofdkwartier van het expeditiekorps in het « Hôtel Métropole », te Londen, gevestigd.

French was de opperbevelhebber; generaal Sir Archibald Murray, stafoverste; brigadier-generaal H. H. Wilson, onder-stafoverste.

De datum der inschepping van den staf en het algemeen hoofdkwartier werd vastgesteld op Vrijdag 14 Augustus. »

French had reeds lang te voren de mogelijkheid van een oorlog en van Britsche inmenging bestudeerd en hij stond dus in 't geheel niet vreemd tegenover het nu uit te voeren plan.

Hij verhaalt ook een gesprek, dat hij in Oogst 1911 met den Duitschen keizer had.

« Toen Zijn Majesteit, in de Lente van dat jaar, Engeland bezocht, om het standbeeld van koningin Victoria in te huldigen », vertelt generaal French, « verzocht hij mij zijn gast te zijn bij de groote ruitrij-manceuvres, die den volgenden Zomer in de omgeving van Berlijn zouden plaats hebben.

Nooit zal ik deze ervaring en den geweldigen indruk van macht, door de Duitsche kavalerie op mij gemaakt, vergeten.

Tegen den derden dag der oefeningen kwam de keizer, om 5 uur 's morgens, per trein aan, en vond de troepen, op het plein opgesteld tot zijn ontvangst. Nooit zag ik machtiger militair schouwspel, dan deze 15,000 ruiters, met talrijke bereden artillerie, jagers en mitrailleurs, op dien schitterenden morgen.

Toen de keizer de schouwing geëindigd had, liet hij mij roepen. Hij was zeer vroolijk. Zeer hoffelijk vroeg hij mij, of men mij een gemakkelijke plaats en een goed paard bezorgd had. Hij wenschte, dat ik alles zou zien, wat gezien kon worden, maar vroeg mijn eerewoord er niets van te zullen vertellen, als ik Frankrijk zou bezoeken.

Bij het ontbijt werd ik naast den keizer geplaatst en had ik een nieuw onderhoud met hem. Hij wilde mijn meening kennen over hetgeen ik in den morgen gezien had, en zei, dat de Duitsche ruitrij de volmaakste der wereld was. Maar hij voegde er bij:

« Niet alleen de kavalerie, de infanterie, de artillerie, alle wapens, alle diensten zijn van gelijke waarde. De degen van Duitschland is gewet; als gij tegen Duitschland strijdt, zult gij de scherpte van het lemmer kennen. »

Vóór mijn vertrek had de keizer de vriendelijkheid mij zijn prachtig omlijst portret aan te bieden. Toen hij het me toonde, zei hij op halfschertsenden toon:

« Ziedaar, uw vreeselijke vijand! Ziedaar, de verstoorder van den Europeeschen vrede! »

French had altijd de overtuiging, dat Duitschland België's onzijdigheid zou schenden, en niet ten halve, maar geheel, om de Bondgenooten in hun flank aan te vallen; doch hij hoopte, dat de genomen schikkingen zouden toelaten den eersten aanval af te slaan en de bedreiging van het Kanaal te weren.

Zooals wij reeds weten, bestond het eerste expeditieleger uit het eerste korps (1^e en 2^e D.I., d.i. divisie van alle wapenen), onder het bevel van luitenant-generaal Sir Douglas Haig; het tweede korps (3^e en 5^e D.I.), onder het bevel van luitenant-generaal Sir James Grierson, die kort na zijn aankomst in Frankrijk overleed en door Sir Horace Smith-Dorrien vervangen werd, en dan een kavalerie-divisie, onder het bevel van generaal-majoor E. H. H. Allenby. Wij moeten er nog bijvoegen: de 19^e infanterie-bri-

gade, van 't begin af, en de 4^e D.I., die op 25 Augustus te Le Cateau aankwam.

French verliet Charing Cross op Vrijdag 14 Augustus, om 2 uur, per bijzonderen trein, en scheepste te Dover op den kruiser « Sentinelle » in. 't Was een sombere, regenachtige dag en vrij koud.

Dover had zijn vroolijk uitzicht al verloren en geleek nu een grimmige vesting, die elk oogenblik een aanval kon verwachten.

De haven lag vol oorlogsvaartuigen en de toegangen waren door mijnen gesloten. Hier reeds zag generaal French de eerste uiterlijke teekenen der groote worsteling.

Even voor 16 uur stak de kruiser in zee, en om 17 u. 30 kwam hij te Boulogne aan, waar de gouverneur en de officieele personage's der Fransche haven den Britschen opper-bevelhebber zeer hartelijk begroetten.

French bezocht hier de rustkampen, en hij getuigde: « Toen ik zoo door de kampen en bivakken ging, kon ik niet nalaten aan de dapperen lieden te denken, die voor altijd aan Engeland vaarwel hadden gezegd ».

Om 19 u. 30 verliet hij Boulogne. Om 21 uur was hij te Amiens, waar hij begroet werd door generaal Robert, gouverneur, en zijn staf, den préfet en de officieele personen.

Van Amiens begaf French zich den volgenden morgen naar Parijs, waar hij om 12 u. 45, in de Noordstatie, den Engelschen gezant (Lord Bertie) en den militairen gouverneur aantrof.

Buiten juichte een overtalrijke menigte hem geestdriftig toe.

In den namiddag bezocht hij M. Poincaré, die in gezelschap was van M. Viviani, president van den Raad, en M. Millerand, minister van oorlog. De toestand werd in bijzonderheden beschouwd, en het trof generaal French, hoe optimistisch de President was.

« Ik ben overtuigd, dat hij groote hoop had behouden op een zegevierenden vooruitgang der Bondgenooten; hij sprak vroolijk met mij over de mogelijkheid van een nieuwen veldslag, door de Engelschen, op het oude slagveld van Waterloo geleverd », schreef French naderhand.

Op het ministerie van oorlog werden de besprekingen voortgezet.

's Avonds kon French waarnemen, welk een ernstige houding de Fransche hoofdstad had aangenomen.

Op 16 Augustus, al vroeg, verliet de Engelse veldheer in auto Parijs, en met den middag kwam hij in het groot-hoofdkwartier van generaal Joffre aan, te Vitry-le-Francois.

Juist had men het eerste op de Duitschers veroverde vaandel gebracht. (1) De kalme vastberadenheid van den Franschen opperstaf maakte op generaal French een diepen indruk. Beide mannen, van wier beleid zooveel afhing, hadden nu een lang onderhoud over den toestand en de te nemen schikkingen.

(1) In Frankrijk, want de lezer herinnert zich, dat de Belgen bij Luik een vaandel buit maakten.

Van Vitry reed French naar Reims, waar hij den nacht doorbracht. Den 17ⁿ Augustus bereikte hij Réthel, het hoofdkwartier van het 5e Fransche leger. Hij ontmoette hier generaal Lanrezac, die toen door Joffre zeer hoog geschat werd.

« Zijn persoonlijkheid », schrijft French echter, « scheen mij niet die van een eersten-rang-aanvoerder. 't Was een groote man, met een zware stem, en zijn manieren troffen mij niet door hun bijzondere hoffelijkheid. »

Over Vervins begaf French zich dan naar zijn eigen hoofdkwartier, te Le Cateau.

Het eerste nieuws, dat hij hier vernam, was den plotseligen dood van zijn ouden vriend, generaal Sir James Grierson, kommandant van het tweede legerkorps, die in den trein door een beroerte getroffen was en bijna onmiddellijk overleed.

« Zijn dood », getuigt French, « heeft me een groot ongeluk voor de leiding van den oorlog toegeschenen. Zijn bevelhebberschap werd overgenomen door Sir Horace Smith-Dorrien, ofschoon ik gevraagd had mij Sir Herbert Plumer te zenden, maar de kwestie der opvolging werd nooit aan mijn oordeel onderworpen, doch in Londen bedisseld. Ik hield Sir Horace voor een soldaat, die diensten bewezen had en wiens naam goed was; maar ik had Sir Herbert Plumer gevraagd, daar hij in mijn oog voor die taak de aangewezen man was. »

Dien Dinsdag, 18 Augustus, vereenigde generaal French voor de eerste maal de bevelhebbers der korpsen en hun staf, en besprak hij met hen den toestand en de plannen. Hij kreeg een dringende uitnoodiging van den Belgischen Koning; deze in zijn hoofdkwartier, te Leuven, te komen bezoeken, maar dit was hem wegens de krigsbedrijven niet mogelijk.

French vertelt, dat hij van 18 tot 22 Augustus een offensief overwoog. Den 21ⁿ Augustus, om 5 u. 30, ontving hij het bezoek van generaal de Morionville, stafoverste van den Belgischen Koning, die zich naar het hoofdkwartier van generaal Joffre begaf. Hij deelde mee, dat Koning Albert besloten had, met zijn leger op Antwerpen terug te trekken, van waar uit men aanvallen zou doen, in den flank der oprukkende Duitschers. Generaal Morionville ging daarover generaal Foch spreken en hoopte met dezen tot volkomen overeenstemming te komen.

Intusschen hadden de Britsche troepen hun stellingen bij Bergen en Binche ingenomen. Alles was in orde, de troepen hadden eenige dagen kunnen rusten, en de beste geest bezield de manschappen, die zich met den vijand wenschten te meten.

Op Vrijdag 21 Augustus gingen de oversten met de beste verwachtingen slapen.

« Den 22ⁿ Augustus, om 5 uur, ontwaakte ik met dezelfde geestesgesteldheid, met de beste hoop », schrijft French. « Maar eenige uren later begon de teleurstelling reeds. Ik vertrok zeer vroeg in den prachtigen zomermorgen, per auto, om generaal Lanserac in zijn hoofdkwartier, bij Philippeville, te bezoeken.

Nauwelijks was ik binnen de zone van het

5^e Fransche leger, toen mijn rijtuig aan alle hoeken opgehouden werd door kolonnen infanterie en artillerie, welke naar 't Zuiden trokken. Na vele dergelijke hindernissen en den halven weg afgelegd te hebben, ontmoette ik eensklaps kapitein Spiers, van het 11^e huzaren, verbandings-officier bij generaal Lanrezac.

Reeds eenigen tijd had ik de bijzondere atmosfeer opgemerkt, welke terugtrekkende troepen omhult. De goede geest der troepen is aangestast, men ziet dat aan het ontevreden en ongerust gelaat der manschappen, aan hun vermoeide en slordige houding, aan hun uitzicht van slechten wil.

Mijn optimistische droomen waren verdwenen, en wat ik van Spiers vernam, was niet van aard om ze mij terug te brengen. De garde en het 7e legerkorps der Duitschers waren den vorigen avond naar de Samber, in den omtrek van Franière opgerukt.

Kortom, French hoorde hier, dat we uitvoerig beschreven hebben: het wijken der Fransche troepen. Hij besloot dadelijk naar zijn groot-hoofdkwartier, te Le Cateau, terug te keeren. En de latere berichten werden steeds ongunstiger.

French vertelt dan, hoe zijn troepen van Bergen terug moesten. Wij kunnen uit zijn boek daaromtrent niets nieuws meer leeren, tenzij eenige eigenaardige bijzonderheden van achter de schermen.

Zoo geeft hij ons een kijkje op zijn staf. Deze bevond zich den 24ⁿ Augustus op de kommandopost te Bavai.

« De herinnering aan dezen namiddag zal diep in mijn geheugen geprent blijven », schrijft de Britsche opperbevelhebber. « Kort na het verlaten van Le Cateau werd ik door stroomen Belgische vluchtelingen van Bergen en omgeving omringd. Zij bedekten het veld in alle richtingen, blokkeerden de wegen met rijtuigen en wagens, waarin ze nog trachtten mee te voeren wat ze konden.

Na veel oponthoud kwam ik tegen 14 u. 30 te Bavai aan. Met moeite kon mijn auto zich een weg banen door de menigte karren, paarden, vluchtelingen, legertrainen, die elken vierkanten meter dezer kleine stad innamen. Mijn kommandopost was voorloopig op de marktplaats, welke uitzicht alle beschrijving te boven gaat. Er heerschte een oorverdoovend gerucht en het viel moeilijk zich bij dat alles een duidelijk denkbeeld te maken van den snellen loop der steeds wisselende gebeurtenissen.

In een kleine kamer, op de eerste verdieping der mairie, trof ik mijn stafoverste, Murray, aan, die hard aan 't werk was; hij had zijn gordel, tuniek en boord afgelegd. De hitte was stikend. De kamer was vol staf-officiëren, die rapporten brachten of bevelen kwamen halen.

Velen van hen hadden gedurende 48 uren geen oog geloken. Men zag ze op een bank uitgestrekt liggen of in een hoek gezeten, gedompeld in den slaap, welke in dergelijke gevallen de uitgeputte hersens overvalt.

Zoo een der kamerkritikussen, die zoo lichtvaardig over het gemak der staf-officiëren spre-

Het uitgebrande Sommeilles (Marne).

ken, vergeleken met dat hunner kameraden bij den troep, dit tooneel had kunnen zien, zou hij wel eens twee maal gekeken hebben, alvorens een oordeel te vellen en valsche denkbeelden te verspreiden.

Murray verrichtte dien dag prachtig werk en gaf het schoonste voorbeeld. »

't Was toen, dat generaal French het gevaar inzag, waarvan we gesproken hebben, dat de vijand hoopte hem tegen de vesting te dringen.

Wij weten reeds, dat de Britsche generaal zich daartoe niet liet verlokken, maar hij bekent zelf, dat het niet gemakkelijk was een beslissing te nemen.

« De vesting Maubeuge », schrijft hij, « lag achter mij en heel dicht bij: ze was goed versterkt en overvloedig bevoorraad. Niemand, die in mijn geval geweest is, kan de bekoring begripen, welke van een vesting uitgaat voor een leger, dat een schuilplaats tegen een overmachtigen vijand zoekt. In den loop van dien beslissenden middag was er in mijn gemoed een strijd, of ik ja, dan neen aan die bekoring zou toegeven; maar ik kon toch niet lang aarzelen, want twee voorname overwegingen beheerschten mijn geest.

Voorerst had ik het instinktief gevoel, dat ik, door me in Maubeuge op te sluiten, juist datgene doen zou, waartoe de vijand me trachtte te dwingen.

En dan dacht ik aan het voorbeeld van Bazaine, te Metz, in 1870.

Om 15 uur gaf ik bevel den terugtocht eenige mijlen voort te zetten, tot op de linie Le Cateau-Kamerijk.

Den 25ⁿ Augustus werd het hoofdkwartier naar Saint-Quentin verplaatst. »

De generaal spreekt dan van de gevechten bij Landrecies en Le Cateau, hiervoren beschreven.

Den 26ⁿ Augustus had hij daar een onderhoud met Joffre en Lanrezac.

Er was eenige wrijving tusschen French en den bevelhebber van het 5^e korps (Lanrezac).

« Ik beschreef de gebeurtenissen der beide vorige dagen », zegt de eerste, « en deed op-

Het schuiloord van den kroonprins bij Villers-aux-Vents (Marne).

merken in welke afzondering het Britsche leger, door de plotselinge plaatsverandering en terugtocht van het 5^e legerkorps, was geplaatst. Lanrezac scheen het geval volstrekt normaal te vinden en wilde er niets anders in zien, dan een eenvoudig voorval, voortgekomen uit de gewone eischen van den oorlog. Hij gaf niet de minste verklaring en evenmin de minste reden op, om zijn waarlijk onverwachte bewegingen te verrechtvaardigen.

Deze discussie scheen hem blijkbaar onaangenaam, want hij bleef slechts kort en vertrok, alvorens wij tot een voldoende overeenkomst over de te nemen maatregelen waren geraakt.

Joffre bleef lang bij mij. Ik vermoedde, dat hij in 't geheel niet tevreden was over de aktie en de houding van zijn ondergeschikte. Wij namen daar geen bepaald besluit, maar waren het er over eens, den terugtocht zoo lang mogelijk voort te zetten, tot wij een gunstige positie zouden gevonden hebben, waar we het offensief konden hernemen. »

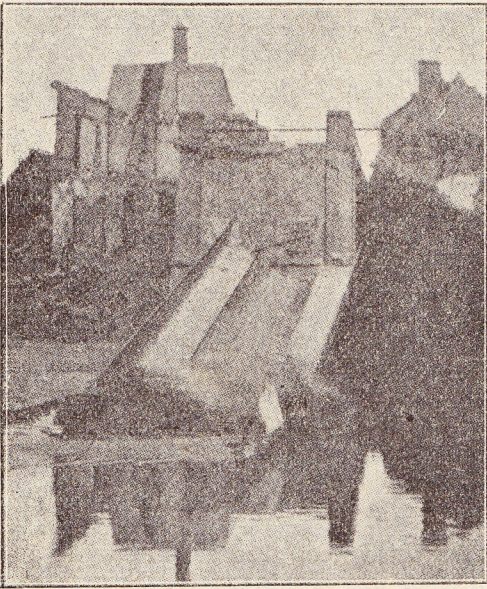
Den 28ⁿ Augustus werd het groot hoofdkwartier naar Compiègne overgebracht. Dien dag kreeg generaal French een opgave van de reeds geleden verliezen. Dezen bedroegen, in officieren en manschappen, een totaal van 15.000 (dooden en gewonden). Verder waren 80 kanonnen en vele mitrailleurs, alsook ander materiaal, in de hand van den vijand gevallen.

French was een bevelhebber, die hart had voor zijn soldaten.

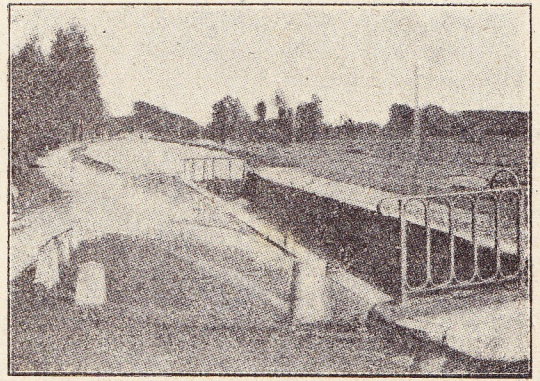
« Den 28ⁿ Augustus bracht ik verscheidene uren door, om de troepen te bezoeken, en ze, zoo mogelijk, tijdens de marchen of bij de korte halten toe te spreken. »

Ik kon eenige mannen aan den kant van den weg verzamelen; ik bedankte hen voor 't prachtig werk, dat ze geleverd hadden, drukte de dankbaarheid uit van den Franschen opperbevelhebber, en wees er hen op, welk een grooten dienst ze aan de zaak der Bondgenooten hadden bewezen. Ik verzocht hun, mijn woorden aan hun kameraden te herhalen.

Ik had noch den tijd, noch de gelegenheid wapenschouwing te houden. De vijand zat ons op de hielen, en wij hadden geen tijd te verliezen; maar diep trof het mij, te ervaren, hoe deze roemrijke Britsche soldaten, na het vreeselijk beroep, dat men op hun moed, op hun

Choisy-au-Bac : De vernielde brug.

Het Marne-kanaal te Pargny.

wilskracht en volharding gedaan had, naar deze weinige woorden luisterden met den geest van helden en het vertrouwen van kinderen. Dit be- wees mij de verbazende en instinctieve sympa- thie, die altijd tusschen den Britschen soldaat en zijn officier heeft bestaan. Deze mannen had- den gezien, hoe men ze leidde; zij kenden de veel grootere verhouding der verliezen aan offi- cieren; zij gevoelden, dat zij vertrouwen hadden in hen, en ze waren gereed ze overal te volgen.

Bij deze vertrouwelijke gesprekken aan den rand van den weg, hoorde ik nooit een klacht, bemerkte ik nimmer een zweem van kritiek. De geest van tucht was in de verspreide groepen van vermoeide, uitgeputte soldaten even sterk tastbaar, als bij een schouwing der Horse Guards parade of den feestdag van den Koning. Een enkele vraag keerde steeds terug: « Wan- neer maken we rechtsonkeer, om ze nog eens aan te tasten? »

Den 29ⁿ Augustus kwam Joffre opnieuw naar het Britsche hoofdkwartier, te Compiègne. Hij wilde een offensief beginnen, daar het bleek, dat de Duitschers een groote troepenmacht uit het Westen naar 't bedreigde Russisch front hadden gestuurd. French wees er op, dat zijn troepen te afgemat waren, om zonder enkele dagen rust een geweldigen aanval te beginnen, en hij zelf de voorkeur zou geven aan een nog verder te- rugtrekken, naar de Marne.

De toestand was hachelijk, en generaal Smith-Dorrien verklaarde, dat er den Britten niets an- ders overbleef, dan zich op hun basis terug te trekken er naar Engeland weer te keeren. Ge- neraal French weigerde op zoo'n wanhopig voorstel in te gaan.

De basis werd van Le Havre naar Le Mans-Saint-Nazaire en Nantes verplaatst.

Den 31ⁿ Augustus ging het hoofdkwartier

naar Dommartin. Weer drong generaal Joffre aan op stilstand van den terugtocht en een ge- vecht ter plaatse. Zijn verzoek werd gesteund door President Poincaré, Lord Kitchener en de Britsche regeering. Generaal French was over- tuigd, dat toegeving tot gevolg zou hebben een ordeloos vluchten van het leger naar de Marne en de bezetting van Parijs.

French weigerde. Daarom kwam Lord Kitchener naar Parijs, en hij vroeg dringend een on- derhoud met den opperbevelhebber. En weer krijgen we dit kijkje achter de schermen.

« Ik betreurde het zeer, in zulk een kritiek oogenblik mijn groot hoofdkwartier te moeten verlaten », schrijft French. « Er waren dien dag (1 September) twee belangrijke krijgsbedrijven aan den gang, en er was niemand om de bewe- gingen te kontroleeren en te verbinden. Een van beiden had zich gemakkelijk tot een groot ge- vecht kunnen ontwikkelen.

De konferentie had toch een gewichtigen uit- slag. M. Millerand, minister van oorlog, en M. Viviani, president van den Raad, waren bij het onderhoud aanwezig, en ik kon duidelijk mijn meening uiteenzetten. M. Millerand, voor wien ik den grootsten eerbied koester, belastte er zich mee, mijn dokument aan generaal Joffre te zen- den.

Met eenige aarzeling roer ik de onaangename incidenten van deze Parijsche konferentie aan. Lord Kitchener kwam daar in de uniform van maarschalk, en van af het begin der bespreking nam hij de manieren van opperbevelhebber aan, en deelde zijn voornemen mee, naar het front te gaan en er de troepen te inspekteren.

Bij deze woorden kantte de Britsche gezant zich dadelijk ten sterkste tegen dit plan, en hij stelde een telegram op, gericht aan het ministe- rie van buitenlandsche zaken, waarin hij duide- lijk en zonder de minste dubbelzinnigheid zijn meening uitdrukte en om instructies vroeg. Hij liet Lord Kitchener het telegram lezen. Deze vroeg daarop naar mijn meening, en ik ver- klaarde het met den gezant geheel eens te zijn.

Na eenige oogenblikken diskussie, besloot de staatssekretaris aan zijn voornemen te verzaken, en het telegram aan Sir Edward Grey werd niet verzonden.

In het algemeen gesprek, dat volgde, scheen Lord Kitchener zich op zekere punten van mijn opvattingen te scheiden.

Hij brak plotseling het debat af en verzocht mij hem in een naburige kamer te volgen, voor een bijzonder onderhoud.

Nauwelijks waren we alleen, of hij verweet me levendig den door mij aangenomen toon. Daarop zegde ik hem alles, wat er me op 't hart lag.

Ik herinnerde hem, dat het bevel over de Britsche troepen in Frankrijk mij door de regeering van Zijn Majesteit toevertrouwd was; dat ik dus alleen verantwoordelijk was voor alles wat er kon gebeuren, en op Franschen bodem mijn gezag tegenover het Britsche leger onaantastbaar moest blijven, tot op den dag, dat het bevel me ontnomen zou worden door dezelfde macht, die mij de verantwoordelijkheid verleende.

Bovendien bracht ik Lord Kitchener onder 't oog, dat zijn tegenwoordigheid in Frankrijk, als soldaat, slechts mijn prestige tegenover de Franschen en mijn eigen landgenooten kon verminderen.

Ik herinnerde hem aan onze gemeenschappelijke krijgsvrienden van dertien jaar geleden, en zei hem, dat zijn raad en medewerking mij altijd kostbaar zouden zijn en ik ze met vreugde zou aannemen, maar dat ik geen minste inmenging in de uitoefening van mijn bevel en autoriteit zou toelaten, zoolang de regeering van Zijn Majesteit mij in mijn tegenwoordige functies meende te moeten handhaven. Ik geloof, dat hij mijn argumenten begon te begrijpen, en ten slotte kwamen wij tot vriendschappelijke overeenstemming. »

Lord Kitchener begreep zijn dwaling en verliet in den nacht Parijs.

Generaal French bracht zijn hoofdkwartier naar Lagny, aan de Marne, over.

Dan vertelt de Britsche generaal, hoe de Duitschers hun opmarsch wijzigden en Parijs lieten liggen, om de Engelschen te verslaan.

Generaal Franchet d'Esperey had intusschen generaal Lanrezac aan het hoofd van het vijfde leger vervangen.

En nu was de dag genaderd, waarop het zoo gewenschte offensief zou kunnen beginnen.

Laten we nu wat naders over den Franschen opperbevelhebber, generaal Joffre, meedeelen.

Cesaire-Joseph-Jacques Joffre, zoon van een kuiper, werd op 12 Januari 1852, te Rivesaltes (een klein dorp in de Pyreneeën, nabij de Spaansche grens), geboren. Zijn ouders hadden elf kinderen. Joffre deed zijn eerste studiën in het kollege van Perpignan.

Toen hij 17 jaar oud was, ging hij naar de polytechnische school. Het volgend jaar brak de oorlog van 1870 uit. Hij was toen onder-luitenant der genie en nam deel aan de verdediging van een fort bij Parijs. Op 24-jarigen ouderdom was hij kapitein; toen trad hij in 't huwelijk, maar kort daarna verloor hij zijn vrouw.

Daarna begaf Joffre zich naar Indo-China. In 1888 keerde hij naar Frankrijk terug, was er overste van een spoorweg-regiment, dan leeraar in de vestingbouwkunde, te Fontaineblau, tot

hij in 1892 naar Afrika ging, om den spoorweg Kages-Bafoulabé aan te leggen. In het zwart werelddeel voerde hij ook 'n expeditiekorps aan, dat in het binnenland een rooversstam verdrijven moest.

Nadat hij in 1896 weer te Parijs geweest was, keerde hij nogmaals naar de koloniën terug, om er de militaire basis te Diegs-Suaret te vestigen.

In 1901 zag men hem weer in 't moederland. Hij werd tot brigade-generaal bevorderd, en in 1905 tot divisie-generaal. In 1911 benoemde men hem tot algemeen stafoverste van het leger. Joffre had dus wel een veelzijdige ondervinding.

Toch bleef hij dezelfde eenvoudige man, die gaarne eenige verlofdagen thuis doorbracht, daar het dialect van zijn gewest sprak en met zijn vader een kaartje legde.

Zijn oude kameraden, eenvoudige dorpelingen, moesten hem blijven tutoyeeren. Maar men behoefde hem geen aanbevelingen te vragen. Ieder had zijn eigen loopbaan te maken, zooals hij het ook had gedaan.

In 1905 was Joffre hertrouwd. Hij was zeer aan 't huiselijk leven gehecht. 's Avonds hoorde hij graag wat muziek of las hij Balzac, Dumas zoon of Dickens, zijn lievelingschrijvers.

Hij sprak weinig in zijn omgeving, en daarom noemde men hem « Joffre, den Zwijger ».

Bij het uitbreken van den oorlog werd hij aan 't hoofd van het leger gesteld, een post, waarvoor hij de bekwaamheid en de vereischte hoedanigheden bezat.

Sober was zijn leven. Om 6 uur stond hij op; om 10 uur ging hij te bed, en dadelijk sliep hij in. Hij is eenvoudig in zijn maaltijden. Een hotelhoudster van een dorp bij Reims vernam om elf uur, dat Joffre met den noen in haar restauratie zou komen ontbijten. Al het personeel werd dadelijk aan het werk gesteld. Men moest nu eens toonen, wat men kon. Andere klanten konden wachten. En toen Joffre en zijn officieren in 't hotel kwamen, was een goed maal gereed. De bevelhebber en zijn officieren bleven slechts enkele minuten. Haastig gingen ze weer heen.

En de wanhopige bazin sloeg verbaasd de armen in de hoogte en riep: « Hij heeft slechts een omelette gegeten! »

Ook at Joffre dikwijls een boterham aan den kant van den weg.

Zijn hoofdkwartier was zeer eenvoudig ingericht. Hij wilde geen decorum. Wij zullen hem daar ontmoeten.

Zoo was dus eindelijk de dag aangebroken waarop, na de vele beproevingen, nieuwe hoop aller harten vervullen zou, de dag van de eerste zege.

Wij hebben in den loop van ons verhaal Maubeuge achter den rug der Duitschers laten liggen. Deze trokken de veste voorbij en lieten belegeringstroepen achter.

Maubeuge was voor de Duitschers van groot belang, daar het den voornamen spoorweg Luik-Namen-Maubeuge-Saint-Quentin beheerschte en ze deze lijn noodig hadden voor den aanvoer van munitie, levensmiddelen en troepen.

De stad had nog vestingwerken uit den tijd van Vauban, maar was later geweldig door negen nieuwe forten versterkt geworden.

Maubeuge ligt aan de Samber, telt 25,000 inwoners en bezit een drukke metaalnijverheid met hoogovens.

De veste stond onder het bevel van den gouverneur Fournier en werd verdedigd door 40,000 man, met 400 kanonnen. Ze was van rijken voorraad voorzien.

We hebben gehoord, hoe het Britsche leger voor de keus stond, zich in Maubeuge op te sluiten of verder terug te wijken, en generaal French, na overweging van den toestand, aan de laatste beweging den voorkeur gaf. Hij had wel juist geoordeeld, want na een zware beschieting viel Maubeuge, op 8 September.

Den 4ⁿ September meldde het officieel communiqué: « Maubeuge, geweldig beschoten, biedt krachtigen weerstand ».

Den 6ⁿ September heette het: « De beschieting van Maubeuge werd met groote hevigheid doorgezet, en de plaats weerstaat nog, ondanks de vernieling van drie forten ».

Den 7ⁿ September meldde men: « Maubeuge blijft heldhaftig weerstand bieden », en in het avondbericht van dien dag las men: « De minister van oorlog heeft aan den gouverneur van Maubeuge het volgend telegram gestuurd:

« In naam van de regeering der Republiek en het geheele land, stuur ik aan de heldhaftige verdedigers van Maubeuge en aan de wakkere bevolking dezer stad de uitdrukking mijner diepe bewondering. Ik weet, dat gij voor niets zult terugdeinzen, om den weerstand voort te zetten, tot het uur uwer verlossing, waarvan ik hoop, dat het zeer nabij is.

Van een andere zijde heeft de opperbevelhebber den gouverneur van Maubeuge, voor zijn dappere verdediging, aan de dagorder van het leger vermeld. »

Dan zwijgt het officieel bericht over Maubeuge, tot 20 September, op welken datum het meldt: « Wij bezitten nog geen enkele vertrouwbare inlichting over de overgave der niet vernielde forten van Maubeuge, maar de Duitsche pers bevestigt de verovering dezer stad en meldt zelfs, dat de gouverneur te Torgau zou geïnterneerd zijn. »

Te Charleroi en ook in Vlaanderen hoorde men het zwaar geschut der Duitschers, of beter gezegd, der Oostenrijkers, want houwitsers dezer laatsten boden ook hier hulp. Te Charleroi voerde men vele gewonden aan, zoo Franschen als Duitschers.

« Wij kwamen te Merbes », vertelt Albert Du-lait in zijn werk « Remember », waarin hij over een tocht naar Maubeuge spreekt, dien hij met Duitsche artsen moest meemaken, om gewonden te halen. « Merbes was verlaten, de inwoners hadden de vlucht genomen. Nu en dan zagen we door een half-geopende of ingebeukte deur de sporen van plundering. Een ingestort dak, hier en daar een afgebrand huis, schenen op een beschieting te wijzen. De woning van een mijner vrienden, den notaris W... was geheel geplunderd. Wij hoorden, bij 't verlaten van Mer-

bes-le-Château, nog duidelijker het ~~kanon~~ En in de velden en weiden, waarvan de afsluitingen vernield waren, zag ik de wagens van een belangrijk legerkorps. De in groepen aaneengebonden paarden graasden vreedzaam en de mannen rookten stil rond kampvuren hun pijp. Nu en dan roken we den verpestenden stank van paardenkadavers; er walmde een brandlucht van vernielde huizen.

Wij kwamen voor het station van Erquelines, langs een stijgenden berg, belijnd door ook al weer geplunderde huizen.

Bij het verlaten van het station, lag voor de douane een vreeselijk verminkt paardenkadaver. Ik sprak het woord, dat door de omstandigheden indrukwekkend was: « Hier is Frankrijk! »

Daar het gebulder der kanonnen zeer hevig was, moesten we dicht bij de Duitsche batterijen zijn. We reden naar de werkplaatsen van Marpent-extensions. Ik zag de Duitsche vlag op het fort Boussoit wapperen; dit was vernield.

Rond het fort lagen granaat-trechters van 6 tot 7 meter diepte en meer dan 10 meter middellijn. Zoo ook tusschen het verwarde prikkeldraad. Het fort zelf, met zijn ingestorte muren, zijn doorboorde kasematten, getuigde van hardnekkigen weerstand. De Franschen hadden den koepel doen springen. En toen het verblijf in het fort niet meer uithoudbaar was, maakte de bezetting 300 meter verder een schuilplaats, waar ze batterijen plaatste, om de Duitsche stellingen bij Merbes te beschieten. Daarna vernagelden ze de stukken en trokken zich gedeeltelijk bij de overgave van Boussoit terug.

Ten Westen van Boussoit, te Elesmes, onderscheidde zich het 31^e marine infanterie-regiment door een heldhaftige verdediging. De dorpen Boussoit en Requinies werden in brand gestoken. Dertien inwoners ondergingen den marteldood.

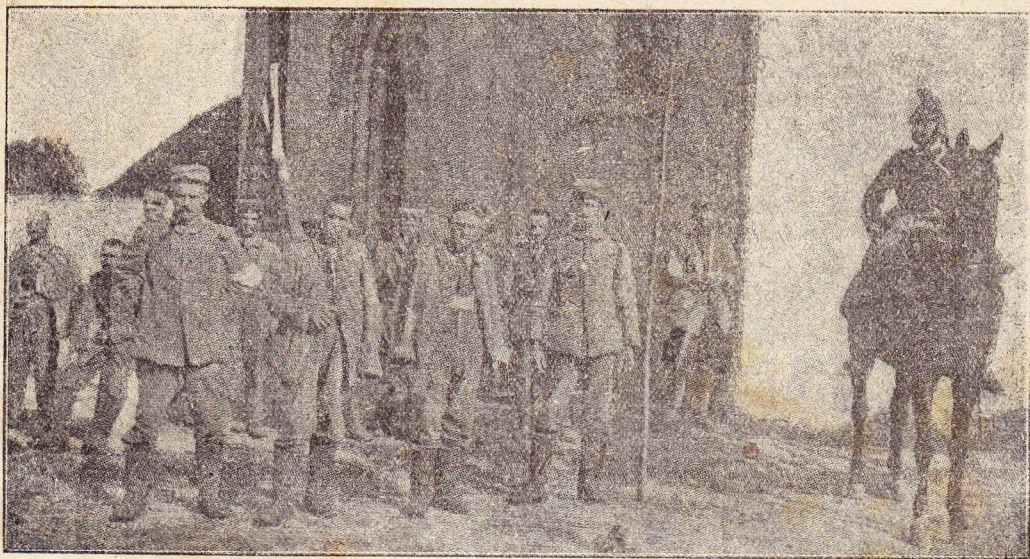
Maar zoo sloegen de Duitschers ook hier een bres in de vesting; weldra was het lot van Maubeuge beslist.

De Duitsche belegeringstroepen stonden onder generaal Hans von Zwehl. Hij en zijn staf hadden den 7ⁿ September een boerderij bij het gehucht Vent-de-Bise tot hoofdkwartier gekozen. Het was 3 km. ten Oosten van het veroverde fort Boussoit gelegen. Het was nabij deze boerderij, dat de Duitschers een vrouw fusilleerden, onder beschuldiging, dat zij in haar kelder een telefoontoestel had, verbonden met de vesting, en waardoor zij aan de Franschen inlichtingen gaf over den stand der Duitschers.

De lezer kent de waarde dier beschuldigingen.

Een geestelijke, te Moorslede, werd wat later drie maanden gevangen gehouden, omdat men in het oud-mannenhuis een tooverlantaarn vond, ook al een bespiedingswerktuig!

Von Zwehl zat op 7 September in den boomgaard der hoeve. Op tafels lagen kaarten. Het geschut bulderde. Kort na twee uur kwam een bode, gezonden door luitenant-generaal von Unger, der 14^e reserve-divisie, met het bericht, dat deze weldra zelf met een Fransch officier zou

Gewonde Duitschers voor de kerk van Meaux.

volgen. Weldra verscheen het tweetal; men had den Franschman de oogen geblinddoekt.

Het was de staf-officier Grenier, gestuurd door den gouverneur van Maubeuge, den heer Fournier, met opdracht een wapenstilstand van 24 uur te verzoeken, ten einde de talrijke gevallen te begraven en over de overgave der veste te onderhandelen.

Von Zwehl antwoordde, dat hij eerbied had voor de dappere verdediging, maar onmogelijk in zulk een langdurigen wapenstilstand toestemmen kon.

« Indien de gouverneur tot overgave bereid was, zou men het immers veel spoediger over de voorwaarden eens zijn », was het antwoord van den Duitschen generaal.

De afgevaardigde kon in vier uur terug zijn, en als voorwaarde der overgave, eischte generaal von Zwehl de uitlevering der gansche bezetting en van allen krijgsvoorraad. Hij weigerde verder de beschieting te staken.

« Wij hebben geen tijd te verliezen », was zijn bescheid.

De officier Grenier vertrok weer.

De vuurmonden huilden voort; in den schoonen herfstmiddag zag men den rook van een brandend dorp. Nabij de hoeve lag een graf-terp, waaronder 39 Duitschers begraven waren. Auto's voerden gewonden naar België.

De vier uren verstrekten. Nog was de parlementair niet teruggekeerd.

Von Zwehl vreesde reeds, dat de kamp nog voortgezet zou moeten worden. De zon ging onder en de maan blonk aan den helderen sterrenhemel.

Eensklaps zag men den Franschen officier. Hij reikte generaal von Zwehl een schrijven van den gouverneur Fournier over.

Maubeuge zou zich overgeven. De Duitschers hadden het protokool daartoe reeds opgemaakt. Het werd den Franschen officier voorgelegd, en belicht door eenige in wijnflesschen gestoken

kaarsen, las hij de verschillende artikelen.

Men kwam overeen, dat de bezetting (45,000 man) den volgenden namiddag uit de veste treden zou, om zich naar een aangewezen station te begeven. Nog denzelfden nacht moest ze ontwapend worden en zouden de Duitschers de forten bezetten.

Aldus geschiedde.

Den 8ⁿ September, om 2 uur namiddag, bevond von Zwehl zich met zijn staf aan de Porte de Mons. Prins Frederik-Leopold van Pruisen was insgelijks aanwezig. Von Zwehl ontving hier den heer Fournier, gouverneur van Maubeuge, nam zijn degen aan, doch gaf dezen terug, als erkenning der dappere verdediging.

Nu begon de droevige uittocht der bezetting. Aan beide zijden van den steenweg naar Jemont stonden de Duitsche troepen en de Oostenrijksche bedieningsmanschappen van 't geslacht.

Gedurende acht uren vlogde de stroom der gevangenen. Er waren ongeveer honderd-twintig Engelsche soldaten bij, die tijdens den terugtocht van hun leger den koers verloren en zich dan naar Maubeuge begeven hadden.

De Duitschers jouwden hen uit, maar de Britten hielden het hoofd recht, als dachten zij: « Onze tijd komt ook wel ».

Een droevig voorval was de aanblik der gewonden, die, steunend op den arm van een makker, voortstompelden of op wagens of karren lagen. Op de wallen stonden vrouwen en meisjes, met tranen in de oogen, de soldaten na te staren.

Eerst om 10 uur 's avonds was de stoet van mannen, paarden, wagens, geslacht ten einde.

Den volgenden middag was het nieuws van Maubeuge's val te Bergen bekend.

De heer Hadelin Desguin, die toen als gijze-
laar op het stadhuis zat, vertelt het als volgt (1):

(1) « La ville de Mons pendant l'occupation des barbares. »